

PODOBE STAROSTI V LJUDSKI IN URADNI MEDICINI 19. STOLETJA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 15. 8. 2023

Izvleček: Prispevek na primeru področja zdravja in zdravljenja obravnava reprezentacije, pomene in percepcije starosti v 19. stoletju. Avtorica opazuje ostarele v vlogi pacientov, še zlasti pa v vlogi izvajalcev zdravljenja – tako predstavnikov uradne kot tradicionalne medicine. V različnih diskurzih (strokovnih, poljudnih, časopisnih, literarnih, moralnih in drugih) iz slovenskega prostora in posebej z območja Istre se izrisujejo tako negativne kot pozitivne konotacije, pripisane starosti in starostnikom, na katere pa so se vezale tudi druge analitične kategorije, npr. spol, poklic in družbeni položaj.

Ključne besede: starost, zdravniki, tradicionalni zdravilci, Avstrijsko primorje, etnografija, zgodovina

Abstract: The paper examines the representations, meanings, and perceptions of old age in the 19th century, through the topics of health and healing. The author analyses the elderly partly as patients, but mainly as medical practitioners of both official and traditional medicine. In observing various discourses (scientific, popular, newspaper, literary, moral and others) in the Slovenian lands, and especially in the Istria region, it is possible to extract both negative and positive connotations attributed to old age and the elderly, which are also closely linked to other analytical categories such as gender, profession, and social status.

Keywords: old age, physicians, traditional healers, Austrian Littoral, ethnography, history

Uvod

Razumevanje podob starosti v preteklih družbah je gotovo nekaj, kar ni le težko izsledljivo, ampak tudi izmuzljivo. Pogosto se raziskovalec srečuje z odsotnostjo diskurza o starih ali vsaj s suhoparnimi viri (npr. seznami, povezani z institucionalno oskrbo, strukturo gospodinjstev, izplačili pokojnin ipd.), v katerih se sicer omenjajo ostareli, a ne omogočajo poglobljenega branja (prim. Johnson 1998: 17). Kakor ugotavlja tudi zgodovinar Paul Johnson (ki se je med drugim ukvarjal z analizo avtobiografij in dnevnikov iz 19. stoletja), je v njih zelo malo omemb starosti, obenem pa je lahko »starost« metafora za širok nabor različnih vrednot, okoliščin in prizadevanj (Johnson 1998: 17). Tudi zgodovinarica Pat Thane, ki se je v enem svojih prispevkov posvetila literarnim reprezentacijam starosti, poudarja, da so nekatere sicer lahko opis stvarnosti, druge pa izražajo bolj strahove, upe ali prepričanja o tem, kako naj bi bila videti starost (Thane v Johnson 1998: 5).

Pomene, pripisane starosti, bomo v nadaljevanju preučili v okviru topik zdravja in zdravljenja v najširšem smislu, in sicer v obdobju med drugo polovico 19. in zgodnjega 20. stoletja, pri čemer bomo poleg splošnih teženj, ki jih je zaznati v slovenskem in evropskem prostoru, podali nekaj primerov iz Avstrijskega primorja oziroma Istre in Trsta. Tematika zdravja oziroma zdravljenja v povezavi s starostjo je bila za to obdobje deloma že obravnavana v okviru razprav o medicinskih pogledih na staranje, boleznih v starosti, umrljivosti starostnikov in medicinsko-higienskih načelih za podaljševanje življenja (Bratož 2023; Remec 2023) ter v okviru razprav o ranljivosti starostnikov v pri-

merih infekcijskih bolezni (Bratož, v tisku), na tem mestu pa bodo starostniki le deloma postavljeni v vlogo prejemnikov zdravstvene oskrbe, bolj pa v vlogo izvajalcev zdravljenja ali medicinskih praks. Tako bomo (s pomočjo zgodovinskega in etnografskega gradiva¹) opazovali povezave med predstavniki uradne² in neuradne³ medicine ter

- 1 Uporabila sem objavljene etnografske študije ter raznolik nabor zgodovinskih virov, od medicinskih razprav in poročil ter poljudnoznanstvenih priročnikov do upravnih aktov, cerkvenih registrov ter časopisnih notic, literarnih del in vzgojnih besedil.
- 2 Uradna medicina se utemeljuje kot politično in kulturno sprejemljiv koncept bolezni in zdravja v danem okolju ter hkrati kot uradna medicinska doktrina neke države oziroma institucionaliziran medicinski sistem, vključen v državni sistem izobraževanja in zdravstvenega varstva (Židov 2000: 140).
- 3 Termin »neuradna medicina« kot nasprotje uradne zaobjema tudi različne sinonime, kot na primer »ljudska medicina«, »tradicionalna medicina«, »alternativna medicina«, »komplementarna medicina«, »nekonvencionalna medicina«, »neortodoksna medicina«, »celostna medicina« in »naravna medicina«, »paramedicina«, včasih tudi z negativno konotacijo, npr. »mazaštvo«, »šarlatanstvo«, »padarstvo« ipd. Izraza »ljudska medicina« oz. »ljudsko zdravilstvo« se v etnologiji uporabljata zlasti v kontekstu medicine kot dela ljudske kulture, še posebno kmečkega prebivalstva (Židov 2000: 140). Čeprav izraz »neuradna medicina« nakazuje predvsem na razlikovanje od uradne medicine, pa nekateri avtorji namesto njega predlagajo uporabo (množinskega) termina »tradicionalne medicine«, katerih značilnosti so poleg omenjene tudi prisotnost magijskih in/ali religijskih elementov, uravnoteženost med preventivnimi in terapevtskimi praksami, prisotnost kolektivnega v vseh segmentih zdravljenja, skupno kulturno okolje zdravilcev in zdravljencev ter relativna statičnost oziroma konservativnost (Lipovec Čebren 2008: 91–97). V nadaljevanju uporabljam izraza »ljudska« oziroma »tradicionalna medicina«, ki jih razumem kot sopomenki.

* Urška Bratož, dr. zgodovine, znanstvena sodelavka, Znanstveno-raziskovalno središče Koper; urska.bratoz@zrs-kp.si.

dobo starosti kot obdobjem upadanja (npr. fizičnih moči) na eni strani ter kopičenja znanja, modrosti in izkušenj na drugi. Namen prispevka je tako pokazati, da pojmovanje starosti tudi v zamejenem časovnem obdobju ni bilo homogeno, saj je bilo pogojeno z različnimi dejavniki, ki so vplivali na vrednotenje starosti. Obenem pa je to še eno polje, v katerem je mogoče skozi opazovalno lečo starosti odstirati raznolike pomenske odtenke.

Negativne konotacije starosti

Italijanski nevrolog in fiziolog Paolo Mantegazza (1831–1910), ki so ga poznali tudi v Istri, je ob koncu 19. stoletja ob svojem razmišljanju o staranju, v katerem se odražajo pretežno meščanski pogledi in vrednote, zapisal, da odnos do starostnikov v družbi njegovega časa sicer ni tako zelo slab, kot je bil poprej, da pa jih »pogosto preziramo in jim v obraz mečemo njihovo šibkost in bolezenske tegobe kot krivdo« (Mantegazza 1895: 5). Kot pravi, do njih čutimo kvečjemu empatijo, skoraj nikoli simpatije, ljubezni ali spoštovanja. Moderna družba naj bi priznavala, da starec ni parazit družbe, temveč koristen in potreben član velikega družbenega organizma. Po njegovem mnenju star človek lahko vzbuja sočutje in spoštovanje – sočutje zaradi svoje šibkosti ter spoštovanje zaradi svojih številnih izkušenj, pa tudi zaradi »nezavednega občudovanja vsega, kar se je znalo upreti tiranu vseh tiranov: času« (Mantegazza 1895: 11). Vendar pa, nadaljuje Mantegazza, tega ni mogoče posplošiti na vse segmente družbe. Tam, kjer vladajo slabe socialne razmere, starost dojemajo drugače – tako so npr. v revnih delavskih družinah, kjer je treba nahraniti mnogo lačnih ust, ostareli odveč, in tu usmiljenje in spoštovanje izgineta (Mantegazza 1895: 11).

Podobne implikacije (ki jih gre razumeti tudi v širšem kontekstu socialne problematike,⁴ socialne oskrbe – ta je bila v tem času še pomanjkljiva in tesno vezana na kriterij delovne nezmožnosti – ter v okviru meščanskega dojemanja dela in koncipiranja revščine⁵) srečujemo v časopisnih objavah na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Vsebuje jih na primer del zgodbe, objavljene v časopisu, namenjenemu mladim – starec, ki naj bi slutil smrt, otrokom takole pripoveduje o smrtni roži:

Ali veste, katera roža je to? [...] Smrtna roža se prikaže človeku v raznih podobah, a najbolj znane so te: sivi lasje, skrb in beda. V teh podobah se je prikazala meni posebno letos. Sive lase sem imel sicer že davno, ali letos so dobili posebno belobo. Zdi se mi, kakor bi me letos posebno opominjali, kako belo in čisto mora biti moje srce za oni svet. Skrb mi pravi, naj na tem svetu ne iščem ničesar več, ampak skrbim naj za večnost, to je, da moja duša ne bode

trpela kvare. Dovolj sem se v življenji trudil in skrbel za posvetnost, a zdaj naj skrbim le za večnost. Tretji znak pa je beda. Ta mi očitno govori, kako ničev in prazen je vse na tem svetu. Star sem postal, razne nadloge in potrebe me tarejo in zdi se mi, da sem ljudem bolj v nadležnost nego li v veselje. Moja domovina ni več tu na zemlji, gledati moram le na oni svet. (M. Š. 1890)

Pesmi in zgodbe, objavljene v časopisju na Slovenskem, pogosto odražajo podobo starega človeka, povezano zlasti z revščino, bedo, zaničevanjem s strani sorodnikov in članov gospodinjstva ipd.⁶ Tak primer je tudi naslednji odlomek iz pesmi o starčku, ki ob božiču prihaja pred jaslice:

Sem starček, Dete! slabi,
Veliko štejem lét;
Na mene vsak pozabi,
Čerti me mladi svet.
Sin pisano me gleda,
Težko z menoj terpi,
Sinahina beseda,
Ki pika, me boli.
Otroci me poredni le s 'starcem' pitajo,
V posodici nečedni
Le pičlo jéd dajó. (Radoslav 1872: 1)

Vendar pa je težko reči, v kolikšni meri je šlo pri tovrstnih objavah za reproduciranje stereotipov in koliko za odsev neke resničnosti⁷ ali pa za moralno noto, katere namen je bil preprečevanje neželenega ravnanja (denimo odklanjanja pomoči ostarelim staršem s strani njihovih otrok, marginaliziranja starejših članov družine in skupnosti, zane-marjanja ostarelih ali celo drugih pojavnosti nemoralnega odnosa do starejših, vključno z različnimi oblikami nasilja). Vsekakor so bile podobe starosti raznolike in vezane na različne dejavnike; poleg socialnega položaja in spola tudi na poklic, družbeno moč, kulturno okolje itd. Sodobne historiografske študije o starosti poudarjajo predvsem, da je starost družbeno-kulturni konstrukt, ter opozarjajo na pluralnost pomenov in percepcij, ki se vežejo nanjo, pa tudi na heterogenost dojemanja in doživljanja procesa staranja – ne le v različnih družbah, ampak tudi v različnih

⁴ Starost in revščina sta šli pogosto z roko v roki (gl. Čeč 2017: 16).

⁵ O tem piše npr. Čeč (2012). Prav starost je bila, poleg bolezni in brezposelnosti, eden ključnih dejavnikov revščine tudi v istrskem prostoru (gl. Bratož 2022).

⁶ Podobno velja za nekatera druga območja na Slovenskem; za primer Pohorja gl. Ramšak (2017). Avtorica ugotavlja, da pravljica proza o starosti in starostnikih na Pohorju v 19. stoletju odlikava ključne težave v starosti, kot so zdravje, pomanjkanje sredstev za preživljanje (zaradi odsotnosti socialnega in zdravstvenega zavarovanja), deloma pa tudi podcenjujoč odnos okolice do starih ljudi (Ramšak 2017: 43).

⁷ Ustni viri v nekaterih etnografskih raziskavah, opravljenih na območju Istre (gl. npr. Brumen 2000: 111) denimo pričajo o tem, da so dobro vzgojo presojali po spoštljivem odnosu mladih do starejših, med starimi istrskimi pregovori, ki izražajo spoštovanje do starejših (zaradi njihovih izkušenj in nasvetov), pa lahko najdemo na primer *Bandiera vecia, onor de capitano* (»Stara zastava, kapitanova čast«) (Forlani 2014).

segmentih iste družbe (gl. npr. Ottaway 2004; Pelling in Smith 1991) – svoj vpliv pa je v preučevanje staranja dala tudi kulturna gerontologija z zanimanjem za to, kako starost razumeti z vidika njenega kulturnega pomena, ki se seveda kaže v različnih razsežnostih (Higgs 2023: 272). Tudi nekateri raziskovalci, ki izhajajo iz sodobne antropologije in etnologije, izpostavljajo podobno: »Poleg čisto fizioloških vidikov je starost tudi poseben socialni in kulturni konstrukt, zato ni isto biti star v različnih družbah in kulturah« (Bizjan 2005: 85). Ponekod se lahko zato starostnikom pripisuje modrost (iz katere izhaja spoštovanje), drugod pa star človek predstavlja breme, zlasti če je prisotno družbeno poveljevanje mladosti, fizične moči ipd. oziroma »ideal zdravega, produktivnega in neodvisnega dolgega življenja«, kakršen je ustrezal romantiki (Cole in Edwards 2005: 255). Čeprav je bila negativna podoba starostnega usihanja verjetno najpogostejša in posebej značilna za nižje družbene sloje,⁸ je v določenih obdobjih starost pridobila tudi pozitivne konotacije.

Starostniki kot pacienti

Po mnenju nemškega psihologa Hansa-Wernerja Wahla naj bi bila za zahodno družbo nasploh, tudi v daljšem časovnem obdobju, vsaj od antike naprej, značilna tri s starostjo povezana hrepenenja – večna mladost, dolgoživost (če ne že nesmrtnost) in modrost. Slednje sicer niso dojemali kot samoumevne posledice starosti, vendar pa intelektualne sposobnosti, povezane z modrostjo – za razliko od drugih umskih in telesnih značilnosti človeškega telesa ob staranju, ki pa so običajno v središču medicinskega strokovnega diskurza – ne kažejo upadanja (Wahl 2023: 33–58). Medicinski in higienski priročniki iz 19. stoletja denimo prikazujejo predvsem neizogibno usihanje življenjskih moči; telo doživlja opazne spremembe, vidne na koži, fizionomiji, laseh in čutilih ter v upadanju fizične moči in delovanju organov. Medicinske razlage staranja telesa so v tem času še vedno temeljile na galenovski naravni filozofiji in humoralni patologiji, po katerih naj bi se telo postopno izsušilo zaradi zmanjšanja naravne toplote, kar naj bi ogrozilo temeljno ravnovesje telesnih sokov. Humoralna doktrina je bila osnova tudi za pripisovanje določenih lastnosti staremu telesu, ki so ga razumeli kot »hladno« in »suho«. Če so formalni napotki za ohranjanje zdravja v starosti vsebovali predvsem segrevanje telesa (»Posebno starim in slabotnim ljudem ne more se nikdar zadosti toplo priporočati, da naj se vsak dan po nekoliko časa vsedejo bosi na sonce, da jim pregreje oslabele kri« (Hribar 1904: 39; prim. Prelog 1864: 257–258)), so v ljudski medicini obstajala predvsem priporočila za uporabo nekaterih naravnih zdravilnih sredstev za daljše življenje in pomlajevanje (»*Lilijin sok in odolin*

(*Antirrhinum*) storijo, da človek vedno mlad ostane« (Tušek 1858b; prim. Möderndorfer 1964)), pomlajevalno moč pa so pripisovali tudi (»živi«) vodi, kar je razvidno iz nekaterih pripovedk oziroma ljudskega izročila (gl. Möderndorfer 1964: 61). Staro telo nase veže določene konotacije in se ga dojema drugače kot mlado telo, zato so specifične tudi njegove reprezentacije, vključno z vsemi diskurzi, povezanimi z zdravjem, podaljševanjem življenja ipd.

Ob pregledu evropske medicinske strokovne literature 19. stoletja (gl. npr. Canstatt 1839; Guyétant 1841; Fiumi in Filippi 1850; Reveillé-Parise 1853; Turck 1854) lahko ugotovimo, da so bili le redki priročniki namenjeni izključno staranju, ostarelim in njihovim zdravstvenim težavam, čeprav so bile slednje eden ključnih problemov v starosti. Najpogostejše je napotke za podaljševanje življenja in zdravo življenje v starosti vsebovalo splošno čtivo s področja higiene, običajno namenjeno mladim, da bi si z zdravim življenjskim slogom zagotovili kakovostnejšo starost. Posebej jih najdemo v delih, ki sledijo načelom Hufelandove makrobiotike⁹ (Prelog 1864; o tem gl. tudi Remec 2023), vendar pa so najnižji družbeni sloji te nasvete pogosto težko upoštevali (zlasti kar zadeva prehrano, omejevanje fizičnega dela ipd.), saj so sledili predvsem meščanskemu načinu življenja in vrednotam (o tem gl. tudi Bratož 2023).

Ti napotki sicer preprostega človeka večinoma niso niti dosegli (bodisi zaradi nepismenosti ali neskladnosti s kolektivnimi imaginariji, povezanimi z zdravjem), morda pa so nekatera njihova načela upoštevali ljudski zdravilci, ki so na ta način delovali kot posredniki. Ostareli naj bi se po nekaterih raziskavah (gl. npr. Cole in Edwards 2005: 239) manj obračali na uradno medicino in bolj na tradicionalne zdravilce, večja je bila tudi resignacija v primeru bolezni, poleg tega pa si mnogi stari ljudje zdravniške pomoči verjetno niso mogli privoščiti. Nekateri indici, ki izhajajo iz navedb v zdravstvenih poročilih tržaške bolnišnice (De Giaksa in Lustig 1887: 65–66; gl. Bratož, v tisku), pričajo o tem, da naj bi ostareli pomoč uradne medicine iskali zelo pozno, kar je najbrž vodilo tudi v višjo umrljivost, posebej v primerih infekcijskih bolezni. Razloge za to se pogosto išče v pomanjkanju zdravnikov na podeželju,¹⁰ geografski oddaljenosti šolanega zdravstvenega osebja, finančni

9 Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836), nemški zdravnik, higienik in družbeni reformator, je razvil (izjemno vplivno) disciplino, makrobiotiko, usmerjeno predvsem na preventivo, izboljšanje zdravja in podaljševanje življenja, ki je človeka obravnavala celostno (glej Remec 2023).

10 To je vsaj do določene mere gotovo veljalo za Istro. Leta 1873 je na primer na tem območju delovalo 40 zdravnikov, ki so bili le v večjih občinah (Atti 1873: 118). Kot je tik pred koncem 19. stoletja poročal istrski zdravnik in higienik Carlo Apollonio, naj bi leta 1895 v Istri deloval po en zdravnik na 5.293 prebivalcev, zato seveda niso bili dostopni vsem; mnogi kraji (npr. Dekani, Pomjan, Dolina, Boljun, Kanfanar, Plomin, Oprtalj, hrvaški Tinjan, Savičenta, Bale, Veprinac idr.) – po piščevih izračunih s skupno kar 60.073 ljudmi – so bili brez stalnega zdravnika, saj je celotna dežela Istra premogla le 60 zdravnikov (Apollonio 1896).

8 Pri teh namreč običajno ne najdemo pozitivnih podob ostarelega kot modrega vzgojitelja niti kot nekoga, ki uživa ugled in spoštovanje skupnosti zaradi svojih izkušenj in znanja (posebej ne v urbanem okolju) (Čeč 2017: 22).

nedostopnosti formalne zdravstvene oskrbe ter tudi v nezaupanju v biomedicino (prim. Makarovič 1988/1990; Kovačič 1997; Židov 2005; Železnik 2010), pri čemer gre izpostaviti zlasti kulturno in jezikovno distanco (zdravnik prihaja kot tujec) ter razlike v kulturnem kodu (npr. pri interpretaciji bolezni) med zdravnikom in prebivalci ruralnega okolja (za primer Istre gl. zlasti Lipovec Čebren 2008: 120). V meščanski retoriki je kot tisti element, ki je povezan z večjo mero resignacije, nezaupanja do medicine ter zatekanja k »praznoverju« ob soočanju z boleznijo, izpostavljen zlasti nižji socialni položaj. Že v prvi polovici 19. stoletja so v dnevnem tisku na Slovenskem odzvanjala svarila pred (tudi ženskim) »šarlatanskim« delovanjem:

Nekteri imajo prazno in pregrešno véro, da jim je bolezin narejena (zacoprana). – Ako grejo taki ljudje k pravimu zdravniku in mu to povéjo, se jim smeja in jim na ravnost pové, da je to grozna neumnost in prazna véra. Zato hajdi k mazaču ali k lažnjivi babi! [...] Bog vari vsaciga taci bab v bolezni! (Kreft 1847: 154)

Domnevni odnos nižjih družbenih skupin do zdravja oziroma medicinske stroke (hkrati pa tudi nekoliko zaničevalen odnos meščanstva do podeželskega miselnega sveta) je opisan v nekaterih razpravah,¹¹ ki problematizirajo zdravstveno-higiensko stanje v Primorju (npr. Castiglioni 1877: 34). Ljudje naj bi se po nasvete tudi ob bolezni svojih otrok najprej zatekali k bližnjim sorodnicam, po pomoč pa kvečjemu k babicam,¹² šele nato pa (srednji sloji) k zdravniku ali (revnejši sloji) k duhovniku.¹³ Tu pa pride do izraza tudi dimenzija spola, ki je ne gre spregledati. Lahko bi rekli, da sta bila v takih razpravah (v katerih se zrcali predvsem pogled predstavnikov uradne medicine) kot dva pola te navidezne binarne opozicije prikazana moški na eni (kot predstavnik znanosti, modrosti) in ženska kot njegovo nasprotje na drugi strani (saj pooseblja neznanje, laičnost, »šarlatanstvo«, »praznoverje«¹⁴ ipd.). Morda bi si to lahko razlagali kot poskus utrjevanja ugleda zdravnikov na

področjih, ki so s procesi medikalizacije (p)ostali pretežno v moški domeni (to je nenazadnje veljalo tudi za porod).¹⁵

Starost in ljudska medicina

Zelo izrazita je tesna povezava med starimi ljudmi (zlasti ženskami) in »praznoverjem«, kakor je tradicionalne zdravilske in diagnostične prakse dojemal urbani izobraženski svet. V objavah iz dnevnega tiska je razviden odklonilen odnos do »vrač«, ki so postavljene kot diametralno nasprotje meščanskemu, izobraženemu, civiliziranemu, naprednemu in mlademu – »*Da so res copernice, coperniki, škrateljni itd.*«, si ne da neomikani Slovenec nikakor iz glave izbiti, zakaj tako je slišal od svojih rajnkih in drugih starih ljudi ...« (Kociančič 1856: 398) – čudodelno zdravljenje pa je ponekod npr. označeno kot »*prazna domišljija starih bab in drugih trapastih ljudi*« (Tušek 1858a: 81; podobno gl. tudi Navratil 1892). Deloma je v besedilih iz tega časa še mogoče zaslediti tudi stereotipno¹⁶ novoveško podobo čarovnice oz. copernice kot starke (o oblikovanju te podobe gl. npr. Bever 2002; tudi Rowlands 2001) oziroma stare ženske, pogosto vdove, ki se ji pripisuje nadnaravne moči (prim. Čeč 2017: 22), saj je izražena v nekaterih poljudnih prispevkih (gl. npr. Kociančič 1856; Frankolski 1863: 313). Na stare ljudi (posebej ženske) pa so se vezale tudi druge negativne podobe – tako je ponekod tipična personifikacija kužnih bolezni, ki jo srečamo v ljudskem izročilu, prav stara ženska (gl. npr. Travner 1934: 74; Kropelj Telban 2022), poleg tega pa je bilo med ljudmi (tudi npr. na Krasu in v tržaški okolici) razširjeno verovanje, da »kdor sreča zjutraj najprej ,staro ženo‘ (,babo‘, ,staro babo‘), bode nesrečen – tistega dne« (Navratil 1894: 150). Reprezentacije ostarelih (bodisi kot čarovnikov ali kot modrecev) v umetnosti, literaturi in popularni kulturi tako na nek način kažejo, kako posamezne družbe razvrščajo, kategorizirajo in razčlenjujejo različne družbene skupine (Johnson 1998: 2).

Na ljudske imaginarije, polne »vračeverja« (s katerim so bile pogosto označene tradicionalne zdravilske prakse), ki naj bi odklanjale posledice družbenega napredka, je uradna medicina gledala kot na zaostalost, ki naj bi ovirala napredek znanosti (postopoma pa je te poglede prevzemalo tudi meščanstvo in seveda duhovščina, izobraženstvo ...). Tako je istrski zdravnik Bernardo Schiavuzzi ob koncu 19. stoletja za »še eno zlo, ki je v preteklosti trpinčilo človeštvo« (po leg hudih bolezni), označil prav vraže, ki so po njegovem mnenju predstavljale »najvišjo oviro razvoju medicine in izvajanju zdravstvenih praks« (Schiavuzzi 1892: 399). V ta spekter – čeprav omembe »vračeverja« ne gre neposredno

11 Vendar pa ga najdemo tudi v osebnih pripovedih; pisatelj France Bevk denimo takole piše, ko se spominja nenadne očetove bolezni: »Takrat ni bilo zdravnika v bližini. Saj bi ga tudi ne bili klicali. V naši samoti so ljudje živeli in umirali brez tuje pomoči, kakor da ne marajo posegati v božjo voljo« (Bevk 1936: 362).

12 O tem, da so v začetku 20. stoletja nekatere (nešolane) babice zdravile otroke z zagovori, pričajo tudi primeri s tržaškega Krasa (Kovačič 1997: 73).

13 Tudi župnik v Savičenti Antonio Facchinetti, ki je kar nekaj vrstic namenil prav »praznoverju« na podeželju, je o istrskih podeželanih slovanskega porekla zapisal: »Slovanom je, ko zbolijo, malo ali nič mar za zdravnika. Posvetujejo se s kuratom, ga prosijo za kak nasvet, in se prepustijo rokam božje Previdnosti. Težavno početje bi bilo za zdravnika zdraviti težko bolnega Slovana, saj bi se ta le stežka vdal medicinskim predpisom« (Facchinetti 1847: 97; več desetletij kasneje je o tem pisal tudi Rutar (1897: 188)).

14 Slednje se je najpogosteje pripisovalo prav ženskam, kar se odraža tudi v pogosto uporabljeni slabšalni oznaki »babjeveren«.

15 O teh vprašanih gl. npr. Rožman 1997; Borisov 1995.

16 Historiografsko izpričani podatki o osebah, ki so bile na Slovenskem obtožene čarovništva, sicer kažejo, da je bila njihova starostna struktura zelo raznolika, vendarle pa so prevladovala ženske, kar sicer ni veljalo za ves evropski prostor (o tem gl. Tratnik Volasko in Košir 1995: 188–189).

povezati z ljudsko medicino – pa vseeno najverjetneje sodijo prav tradicionalni zdravilci in zdravilke, ki so bili seveda prisotni tudi v Istri. V tem oziru se od opazovanja starih ljudi kot prejemnikov zdravljenja (pacientov) pomaknemo k pogledu na starostnike kot *izvajalce* zdravstvenih praks. Vprašanjem o heterogeni podobi starostnika v kolektivnem imaginariju 19. stoletja in posebej v povezavi z zdravjem oziroma zdravljenjem se lahko približamo tudi s pomočjo izsledkov etnologije oziroma medicinske antropologije. Uršula Lipovec Čebtron ugotavlja, da so bile istrske tradicionalne zdravilke starejše ženske (le v redkih primerih tudi mlajše ženske ali moški), opredeljevale pa so se predvsem glede na metode zdravljenja oziroma vrsto bolezni ter vzroke zanje. Njihova ključna dejavnost se je navezovala na bolezni, ki jih je povzročala uročenost, najpogostejša metoda zdravljenja pa je bilo odpravljanje uroka (*gledanje / načinjanie za veroke, škontradura ali stravo*, kar predstavlja vrsto zarotitvene tehnike, s katero se odstranjuje urok ali njegove posledice), zlasti z metanjem žerjavice v vodo,¹⁷ poleg tega pa so zdravile tudi zvine, bolezni organov trebušne votline, čire, bolezni grla, ošpic, gliste in druge zdravstvene težave, npr. z masiranjem, uporabo zagovorov ipd. (Lipovec Čebtron 2008: 116, 139, 146–147). Etnografske raziskave Lipovec Čebtron na terenu so potrdile prevlado ženskih zdravilk; številne so sicer začele delovati med 20. in 30. letom starosti, omembe »starejših žensk« pa so verjetno povezane s prepričanjem, da so te bolj izkušene (Lipovec Čebtron 2008: 116). Po avtoričinih trditvah bi bilo sicer zgrešeno zdravilke umeščati le v ruralno okolje, čeprav so bile tu številčnejše in se je verjetno njihovo delovanje obdržalo dlje (ibid.: 117). Omenjajo jih sicer tudi v urbanih naseljih (zlasti hrvaške Istre), lahko pa ob tem dodamo še primer, izpričan pri primorskem publicistu Josipu Godini Verdelškem. Ta v svojem življenjepisu navaja, da ga je leta 1855, ko je bival v Kopru, rešila kolere »neka starka, imenovana Genso, ki je bolj poznala pripomočke za odpravo te bolezni, kakor jih poznajo redni medehi [zdravniki, op. a.], kateri so se navadno zelo bali dotika z bolniki« (Godina Verdelški 1879: 119).

Že etnologinja Marija Makarovič je na istrskem podeželju iskala podatke o zdravilkah in zdravilcih, ki pravzaprav veliko povedo tudi o obdobju, ki nas tu zanima. V času njenih raziskav¹⁸ so predvsem stari, a tudi ljudje srednjih let, poznali zdravilna zelišča za lajšanje nekaterih zdravstvenih tegob – starejše ženske so si te zeli tudi pripravljale (Makarovič 1978: 208). Na drugi strani so mladi

na »praznoverne« preventivne ukrepe oziroma »magično zdravljenje« (ki je obsegalo predvsem zagovore) gledali s posmehom, kot na nekaj, kar počno le še ostareli ljudje (Makarovič 1978: 209; prim. Makarovič 1977: 127).

Pri tem pa je vendarle izrednega pomena tudi sam način prenosa zdravilskega znanja, saj etnografske raziskave za Istro (Makarovič 1977: 125–128; Makarovič 1978; prim. Lipovec Čebtron 2008: 152–153) kažejo na to, da je zdravilcem običajno že v mladosti predal znanje kak starejši človek (ne nujno sorodnik), pogosto šele na smrtni postelji, ker bi bil sicer učinek zdravilnega posredovanja izničen (Makarovič 1978: 215). Posebej zanimivo je vprašanje, ali je starost igrala kakšno vlogo pri statusu zdravilcev in zdravilk v družbi (ne nujno v širši, ampak predvsem v zamejenih, pogosto podeželskih skupnostih, katerih medicinski sistemi so bili sestavljeni iz tradicionalnega zdravljenja). Višja starost zdravilk je bila običajno prednost, saj je pomenila več izkušenj. Podobno je veljalo tudi za babice kot pomočnice pri porodu,¹⁹ ki so si poleg tega zaupanje ljudi lahko pridobile šele po določenem času. Tudi iz etnološkega gradiva (npr. Rožman 2004: 71) je razvidno, da so ljudje bolj zaupali starejšim babicam, ki so bile bolj izkušene. Pogosto so delovale še v visoki starosti; preučevani primeri babic, ki so na Dolenjskem svoje delo opravljale na prelomu med 19. in 20. stoletjem, kažejo, da so slednje nudile pomoč pri porodu tudi še v visoki starosti, npr. pri 76 in 80 letih (Rožman 2004: 58–59, 62–63). Podobno je bilo tudi v Istri; v koprski občini je denimo leta 1885 med sedmimi občinskimi (izprašanimi²⁰) babicami delovala tudi 70-letnica (SI PAK KP 7, t. e. 216, 1004/XIV).²¹ Marsikje na podeželju je izkušnost tudi pomenila več kot formalna izobraženost, saj so porodnice za pomoč pri porodu na domu (v času, ko rojevanje v porodnišnici še ni bilo običajna praksa) najraje klicale neizprašane babice oziroma izkušene ženske iz vasi (prim. Brumen 2000: 110; Borisov 1995: 33). Tudi ob koncu 19. stoletja naj bi bilo tako: »Ko se čuti žena blizu poroda, gre k izpovedi in se vleže potem v postelj, katero zastro s pregrinjali, da ne

19 Čeprav naj bi že sam izraz »babica« pri vseh slovanskih narodih poleg stare matere pomenil tudi pomočnico pri porodih, saj je nakazoval na porodno pomoč izkušene starejše ženske (gl. Borisov 1995: 19), je bila v času institucionalizacije babiške dejavnosti starost babic seveda zelo raznolika. Med drugim je bila zgornja starostna meja, določena za ženske, ki so želele obiskovati babiško šolo, običajno 45 let (Borisov 1995: 27).

20 Treba pa je poudariti, da je iz župnijskih knjig razvidno, da je pri porodih sodelovalo tudi večje število drugih žensk, najverjetneje neizprašanih babic, katerih starost ni navedena.

21 Ta babica je pri porodih nazadnje pomagala leta 1884, ko je prisostvovala 14 porodom (leta 1883 pri 6, leta 1882, ko je štela približno 67 let, pa pri 21 porodih). Razvidno je, da je v tem času sodelovala tudi pri številnih porodih v plemiških družinah posestnikov, družinah javnih uslužbencev (celo pri koprskem okrajnem glavarju Bosiziju), učiteljev, trgovcev, lekarnarjev idr., kar lahko morda kaže na njen ugled (ŠAK, Krstna knjiga Koper, 1873–1896).

17 Ta praksa je imela v Istri zelo dolgo tradicijo, saj jo v svojih krajepisih že v 17. stoletju omenjajo zdravnik Prospero Petronio, škof Giacomo Filippo Tommasini in polihistor Janez Vajkard Valvasor, tudi posebej v povezavi s starejšimi ženskami (Lipovec Čebtron 2008: 113–114).

18 Te so potekale leta 1976, kar pomeni, da je opravljala pogovore tudi z ljudmi, rojenimi na prelomu med 19. in 20. stoletjem; najstarejši med njimi je bil rojen že leta 1890.

sme nihče k njej, niti njen lasten mož, razun jedne že bolj postarane žene iz vasi, ker Istranke ne vidijo rade babic« (Rutar 1896: 184). Seveda je težko ugotavljati, ali so imele najstarejše babice ali porodne pomočnice že v osnovi prednost pred ostalimi, saj je tu nedvomno svojo vlogo igralo še veliko dejavnikov. Vsekakor pa so imele tako babice kot tradicionalne zdravilke »funkcijo reguliranja in nadziranja družbenih odnosov v skupnosti« (Lipovec Čebren 2008: 150), kar jim je že v osnovi dajalo določeno statusno pozicijo.

Starost in predstavniki uradne medicine

Podobno je bilo tudi zaupanje v uradno medicino lahko pogojeno z izkušnostjo; iz nekaterih virov je mogoče razbrati, da so bili tudi med zdravniki bolj čislani starejši. To ponašajo nekatere časopisne notice iz časa kolere, v katerih razberemo, da so ljudje na podeželju (denimo v tržaški okolici) mestne zdravnike grobo odslovili, kar pa je slovenski tržaški tisk²² pojasnjeval z naslednjimi besedami:

[L]ahonski listovi klepetajo in sumničijo okoličane, da so si razširjanja bolezni sami krivi, ker so preveč babjeverni ter ne zaupajo zdravnikom, temveč se na nje repenčijo in jih z grdimi odganjajo. Zadnje ni resnično in če se prav kje nahaja kakšen okoličan, ki je zgrda ravnal z doposljanem zdravnikom, je to iz nevednosti, nekoliko pa iz nezaupanja, ki ljudstvo sploh – in torej tudi mestno – goji do zdravnikov, iz kojih je sestavljena zdravstvena komisija. [...] Mi babjeverstva ne zagovarjamo, da tudi tu, kakor povsod vlada oni nesrečni nepotizem: – vta knoli so v komisijo skoraj najslabše in najmanj izkušene ali mlade zdravniške moči. (B. n. a. 1886c)

Odnos do mladih zdravnikov in njihove vprašljive kompetentnosti je razviden tudi iz primera mladega tržaškega zdravnika Alessandra Lustiga, ki se ga je leta 1886 oprijel sloves, da lovi »vejičaste bacile« (bakterije *vibrio cholerae*),²³ saj je med epidemijo kolere bakteriološko pregledal večino analiziranih vzorcev, s katerimi so dokazovali okužbe (Keber 2007: 173; Bratož 2017: 245). Tržaško časopisje si je zato privoščilo posmeh na njegov račun (npr. B. n. a. 1886a), saj je bil to mlad, neizkušen in nepriznan zdravnik, ki je bil kljub pomanjkanju izkušenj s kolero v času zadnje epidemije te bolezni v mestu postavljen na vodilno funkcijo v pomožni bolnišnici za okužene (kar je bila sicer verjetno posledica tedanjega pomanjkanja zdravniškega kadra). Tržačani (oziroma tako italijanski kot slovenski tisk) so se zaskrbljeno spraševali, kako je

mogoče, da mu je prepuščena skorajda vsa odgovornost »za zdravje in rešitev Trsta«, in pod vprašaj postavljali kredibilnost mladega predstavnika medicinske stroke. Po prvem mesecu epidemije v mestu so se časniki zgražali:

V mestnej bolnišnici, kder za kolero umrle raztelesujejo, preiskuje mrtva telesa nek mlad pobič, ki je komaj lansko leto zrelostni izpit na tukajšnji mestni gimnaziji absolvirjal in poroča potem o svojih »korenitih« in »učeh« iznajdbah tržaškim lahonskim listom strašče s kolero in nesrečnimi mikrobi. Nismo verjeli, da se v Trstu kaj takega lahko godi in vendar je res! (B. n. a. 1886b)

Povsem drugačen odnos je odseval iz pisanja o starejših zdravnikih. Prav v času s kolero povezanih bakterioloških odkritij je eno svojih del objavil tudi tržaški zdravnik Alessandro Goracuchi, sicer zagovornik antikontagionizma (nenalezljivosti kolere), kar je bilo seveda v strogem nasprotju s Kochovimi dognanji o bakterijskih povzročiteljih te bolezni. Goracuchi v svoji knjigi *O azijski kolari (Alcun che sul cholera asiatico, 1886)* sicer ni zanikal obstoja »neznatnih telesc«, iz katerih se »pod določenimi pogoji [...] lahko rojevajo taka mikroskopska bitja, ki povzročajo bolezni« (Goracuchi 1886: 11), trdil pa je (čeprav so bile te ideje v času pred koncem stoletja že presežene), da sta edina učinkovita prezervativa pred kolero vzdržnost pri hrani in zmerno življenje (gl. Bratož 2017). V publicistiki so se kljub temu zdravnikovemu delu poklonili z objavo, ki odraža spoštovanje do priznane medicinske avtoritete, saj so zapisali: »Da je dr. Alessandro De Goracuchi velik um in zelo učen človek, vedo vsi v Trstu« (B. n. a. 1886d). Pisali so tudi, da njegova nova monografija vendarle ne more biti še eno jalovo delo, kakršnega gre pričakovati od literatov ali priložnostnih znanstvenikov, saj da – tedaj že 79-letni – Goracuchi zdravniško prakso izvaja že kakih 50 let in ima tudi s kolero že veliko izkušenj.²⁴

Tudi ob koncu stoletja je mogoče prebrati, da so imeli mladi zdravniki v primerjavi s starejšimi (zlasti finančno) slabši položaj, saj da je »pot do uspeha za mladega zdravnika postala izjemno težka, in če ima možnost uspeti, je to le, če so mu starejši in bolj znani kolegi pripravljeni priiskrbeti stranke, tako da ga priporočijo svojim znancem«, ter da »zdravniki višji status in ugleden položaj lahko pridobijo šele po več letih« (Marcus in Pattay 1900: 31). V tem kontekstu je status starih (v tem primeru zdravnikov) seveda pomembno vprašanje, ki naslavlja družbeno pozicijo starejših posameznikov in starih kot skupine, slednjo pa determinirajo politična, pravna, medicinska ter kulturna pravila in navade (gl. Johnson 1998: 2), ob čemer se jasno izrisuje pozitivno vrednotenje starosti kot kopičenja znanja in izkušenj le za določene družbene skupine.

22 V tržaški publicistiki tega časa so se poleg dihotomije mesto – podeželje reproducirale tudi etnične dihotomije (italijansko – slovensko), ki so se kasneje še zaostrovale.

23 To se je namreč dogajalo le nekaj let zatem, ko je Robert Koch odkril omenjeno bakterijo in jo identificiral kot povzročiteljico kolere, kar je dalo zagon t. i. »bakteriološki dobi«. Seveda so bile te znanstvene novotarije v javnosti sprejete tudi z določeno mero skepse in cinizma (gl. Bratož 2017).

24 Ob njegovi smrti so v *Edinosti* z naklonjenostjo do te »jako poznane originalne osebe« zapisali: »Pred kratkim časom slavil je ta poznati zdravnik svoj 80. rojstveni dan, ter se je bilo po njegovej krepkej naravi nadejati, da jih bode še celo vrsto obhajal« (B. n. a. 1887).

Sklep

Raznolike podobe starosti in mnogovrstne pomene, ki so ji bili pripisani v 19. stoletju, je mogoče najti tudi v tedanjih diskurzih o skrbi za zdravje ter zdravljenju v povezavi s starostjo. Čeprav se je pogosto treba zadovoljiti zgolj z indici, ki le bežno nakazujejo na te pomene, lahko s kombiniranjem zgodovinskih virov in objavljenih etnoloških izsledkov, ljudskega izročila in (literarnih) reprezentacij vsaj deloma nakažemo tako negativne kot pozitivne podobe starosti, ki se izrisujejo v različnih kontekstih. Čeprav je bila negativna podoba staranja kot obdobja usihanja človekovih moči verjetno najpogostejša in posebej značilna za nižje družbene sloje, pri čemer so starostnike povezovali z delovno nezmožnostjo in iz nje izvirajočo revščino, je imela starost v določenih primerih tudi pozitivne konotacije. Posebej ko se iz gledišča starostnika kot pacienta (tudi priročniki uradne medicine namreč staranje prikazujejo predvsem kot nepovratni proces fizičnega propadanja) pomaknemo na pozicijo starostnika kot izvajalca zdravstvene oskrbe (pa naj bo ta del uradne medicine, kot to na primer velja za zdravnike in babice, ali pa del tradicionalne medicine, kot so zdravilci oz. zdravilke), je starost pogosto povezana z zaželenim znanjem, izkušnjami in modrostjo. Pri tem vidno vlogo igrajo dejavniki, kot so spol, družbeni položaj, poklic in kulturno okolje, od katerih je ravno tako odvisen starosti pripisan pomen. Če za primer vzamemo tradicionalno medicino, je odnos povsem drugačen, ko gre za ostarele ljudske zdravilke, katerih znanje je čislano v neki ruralni skupnosti, kot pa v primeru starejših žensk, ki uporabljajo tradicionalno medicino in so z gledišča urbane meščanske izobraženske srenje obravnavane z veliko mero neodobravanja – pogosto s strani (moških) zdravnikov kot predstavnikov razuma ter znanstvene, uradne medicine. Vendar pa je lahko tudi tu starost zanimiva analitična kategorija, ki razkrije, da je bila visoka starost v poklicih, kakršen je bil zdravniški, označevalec višjega statusa. Seveda gre v obravnavanih primerih le za nekatere percepcije starosti, kakor jih je mogoče razbrati iz različnih (strokovnih, poljudnih, časopisnih, literarnih, moralnih in drugih) diskurzov, še veliko bolj luknjasta pa je – zaradi odsotnosti osebnih pričevanj – samopercepcija ostarelih prejemnikov in izvajalcev zdravljenja.

Zahvala

Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega projekta Kulturno-zgodovinski vidiki staranja: izkušnje, reprezentacije, identitete (J6-2572), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS).

Literatura in viri

- APOLLONIO, Carlo: *La riorganizzazione del servizio sanitario nell'Istria*. Pulj: La Camera medica istriana, 1896.
- ATTI: *Atti della dieta provinciale dell'Istria in Parenzo*, sessione VII. Trst, 1873.
- BEVER, Edward: Witchcraft, Female Aggression, and Power in the Early Modern Community. *Journal of Social History* 35/4, 2002, 955–988.
- BEVK, France: Začudene oči. *Ljubljanski zvon* 56/1, 1936.
- BIZJAN, Tanja: Staro žensko telo v mlinu kulta mladosti. *Etnolog* 15, 2005, 81–96.
- B. n. a.: *L'Alabarda triestina*, 22. in 27. 6. 1886a
- B. n. a.: Tržaške novosti. *Edinost*, 7. 7. 1886b, 3.
- B. n. a.: Kam sega lahonska zagrizenost. *Edinost*, 1. 9. 1886c, 3.
- B. n. a.: L'opuscolo sul cholera del Dr. Goracuchi. *L'Alabarda triestina*, 19. 10. 1886d, 4.
- B. n. a.: Dr. Aleksander vitez Goracuchi. *Edinost*, 9. 2. 1887, 2.
- BORISOV, Peter: *Ginekologija na Slovenskem od nastanka do 80. let 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.
- BRATOŽ, Urška: *Bledolična vsiljivka z Vzhoda: Kolera v severozahodni Istri (1830–1890)*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS Koper, 2017.
- BRATOŽ, Urška: »Kruha in dela«: O reševanju socialnih vprašanj v Istri in Trstu 19. stoletja. *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 32/4, 2022, 547–558.
- BRATOŽ, Urška: Staro telo: Medicinski pogled 19. stoletja. V: Marija Mogorović Crljenko in Elena Uljančič (ur.), *10. Istarski povijesni biennale = 10th Istrian History Biennale: Corpus, Carnalitas --- : o tijelu i tjelesnosti u povijesti na Jadranskom prostoru = the body and corporality in the history of the Adriatic: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, svezak 10. = collected papers from the International Scientific Conference, volume 10*. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, Filozofski fakultet; Pazin: Državni arhiv, 2023, 102–114.
- BRATOŽ, Urška: Epidemija in ostareli: Kolera in domet oskrbe v Avstrijskem primorju. V: Katarina Keber (ur.), *Epidemije in zdravstvo v zgodovinski perspektivi*. Ljubljana: ZRC SAZU, v tisku.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf., 2000.
- CANSTATT, Carl Friedrich: *Die Krankheiten des höheren Alters und ihre Heilung*. Erlangen: Enke, 1839.
- CASTIGLIONI, Arturo: *La mortalità a Trieste e le sue cause speciali. Brevi cenni statistici*. Trst: B. Appolonio, 1877.
- COLE, Thomas R. in Claudia Edwards: The 19th century. V: Pat Thane (ur.), *The Long History of Old Age*. London: Thames & Hudson, 2005, 211–261.
- ČEČ, Dragica: »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udeležanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: Začetki sistemске oskrbe revnih in pomen kulture osebnе dobrodelnosti. V: Andrej

Studen (ur.): *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 37–70.

ČEČ, Dragica: Podobe starosti v začetku 19. stoletja. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 11–33.

DE GIAXA, Vincenzo in Alessandro Lustig: *Relazione sul cole-
ra nell'anno 1886*. Trst: Municipio, 1887.

FACCHINETTI, Antonio: Degli Slavi Istriani. *L'Istria* II/25, 1847, 97.

FIUMI, Giuseppe in Lodadio Filippi: *Manuale di medicina pra-
tico-popolare*. Milano: Manini, 1850.

FORLANI, Flavio: *Proverbi istriani: Studio di paremiologia per
conoscere i detti, i modi di dire e le massime popolari della tra-
dizione, degli usi e dei costumi della nostra gente*. Koper: Obal-
na samoupravna skupnost italijanske narodnosti: Promocijsko,
kulturno, izobraževalno in razvojno italijansko središče »Carlo
Combi«, 2014.

FRANKOLSKI, J.: Vraže na Slovenskem. *Kmetijske in rokodel-
ske novice* 21/39, 1863, 313.

GODINA VERDELSKI, Josip: *Živenje Josipa Godine
Vèrdèlskega: Opisal on sam leta 1879 s pristavkom raznih stran-
skih rěčij za razdělitev mej domačince po njegovi smèrti: S po-
dobo zgoraj iménovanega*. Trst: samozaložba, 1879.

GORACUCHI, Alessandro: *Alcun che sul cholera asiatico*. Trst: Morterra & Comp., 1886.

GUYÉTANT, Sébastien: *Il Medico dell'età regrediente e della
vecchiaia, ossia consigli alle persone d'ambo i sessi*. Benetke: Bazzarini, 1841.

HIGGS, Paul: Social and Cultural Gerontology and the Impor-
tance of the Ageing Body. V: Christian Alexander Neumann
(ur.), *Old Age before Modernity: Case Studies and Methodolo-
gical Perspectives, 500 BC–1700 AD*. Heidelberg: Heidelberg
University Publishing, 2023, 263–278.

HRIBAR, Dragotin: *Zbirka domačih zdravil, kakor jih rabi slo-
venski narod*. Celje: samozaložba, 1904.

JOHNSON, Paul: Historical readings of old age and ageing. V:
Paul Johnson in Pat Thane (ur.), *Old Age from Antiquity to Post-
Modernity*. London in New York: Routledge, 1998, 1–18.

KEBER, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v
19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

KOCIANČIČ: Vraže primorskih Slovencev. *Kmetijske in roko-
delske novice* 14/92, 1856, 398–399.

KOVAČIČ, Kristina: Porodna babica šantla Ana iz okolice Trsta
in njena zapuščina. *Etnolog* 7, 1997, 71–85.

KREFT, A.: Zakaj še ljudje v boleznih pri lažnjivih babah, in
goljufnih mazačih pomoči išejo? *Kmetijske in rokodelske novice*
V/39, 1847, 154.

KROPEJ TELBAN, Monika: Pripovedi o kugi in zdravilne
prakse proti tej bolezni v ljudskem izročilu. *Kronika* 70, 2022,
27–40.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula: *Krožere zdravja in bolezni: tradici-
onalna in komplementarne medicine v Istri*. Ljubljana: Filozofska
fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2008.

MAKAROVIČ, Marija: Ljudsko zdravstvo – na primeru Podpe-
či v Istri. *Zdravstveni vestnik* 46, 1977, 125–128.

MAKAROVIČ, Marija: Ljudsko zdravstvo – na primeru Pregare
v Istri. V: Franjo Krmpotić (ur.), *Zbornik radova 26. sastanka
Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije*.
Poreč, 30. 9.–2. 10. 1976. Rijeka: Znanstveno društvo za povi-
jest zdravstvene kulture, 1978, 207–218.

MAKAROVIČ, Marija: Zdravstvena kultura agrarnega pre-
bivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988/1990,
481–528.

MANTEGAZZA, Paolo: *Elogio della vecchiaia*. Milano: Fra-
telli Treves, 1895.

MARCUS, Emilio in Gracco Pattay: *Le condizioni igienico sani-
tarie di Trieste: Cenni popolari*. Trst: Werk, 1900.

MÖDERNDORFER, Vinko: *Ljudska medicina pri Slovencih*.
Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1964.

M. Š.: Smrtna roža. *Vertec*, 20/3, 1890, 47.

NAVRATIL, Ivan: Slovenske národne vraže in prazne vére, pri-
merjane drugim slovanskim in neslovanskim. *Letopis Matice
Slovenske*, 1892, 121–177.

NAVRATIL, Ivan: Slovenske národne vraže in prazne vére, pri-
merjane drugim slovanskim in neslovanskim. *Letopis Matice
Slovenske*, 1894, 138–201.

OTTAWAY, Susannah R.: *The Decline of Life: Old Age in Ei-
ghteenth-Century England*. Cambridge: Cambridge University
Press, 2004.

PELLING, Margaret in Richard M. Smith: Introduction. V: Mar-
garet Pelling in Richard M. Smith (ur.), *Life, Death and the El-
derly*. London: Routledge, 1991, 1–32.

PRELOG, Matija: *Makrobiotika ali nauki, po katerih se more člo-
veško življenje zdravo ohraniti in podoljšati*. Maribor: samoza-
ložba, 1864.

RADOSLAV: Starček pri jaslicah. *Zgodnja Danica* XXV/1,
1872, 1.

RAMŠAK, Mojca: Starost in staranje v pohorski pravljčni pro-
zi. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskova-
nja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 35–44.

REMEC, Meta: »Živeti dolgo ali živeti srečno?« Christoph
Wilhelm Hufeland in njegov vpliv na dožemanje starosti in
staranja v dolgem 19. stoletju. *Glasnik Slovenskega etnološkega
društva* 62/2, 2023, 7–21.

REVEILLÉ-PARISE, Joseph-Henri-Gabriel: *Traité de la vieil-
lesse hygiénique, médical et philosoDphique*. Pariz: Baillière,
1853.

ROWLANDS, Alison: Witchcraft and Old Women in Early Mo-
dern Germany. *Past & Present* 173, 2001, 50–89.

ROŽMAN, Irena: Zgodovinski oris babištva na Slovenskem in
porodna pomoč v fari Velike Brusnice na Dolenjskem od 1840
do 1945. *Etnolog* 7, 1997, 241–288.

ROŽMAN, Irena: *Peč se je podr!a! : kultura rojstva na sloven-
skem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko
društvo, 2004.

RUTAR, Simon: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodosnanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1896.

SCHIAVUZZI, Bernardo: Le istituzioni sanitarie istriane nei tempi passati. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* VIII/3–4, 1892, 315–407.

SI PAK KP 7 – Pokrajinski arhiv Koper, f. 7 (Občina Koper), t. e. 216, 1004/XIV.

ŠAK – Škofijski arhiv Koper, Krstna knjiga XXIV (Koper), 1873–1896.

TRATNIK VOLASKO, Marjeta in Matevž Košir: *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

TRAVNER, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.

TURCK, Léopold: *De la vieillesse étudiée comme maladie et des moyens de la combattre*. Pariz: Baillière, 1854.

TUŠEK, Ivan: O čarovnih zeliščih. *Slovenski glasnik* 6/3, 1858a, 78–84.

TUŠEK, Ivan: O čarovnih zeliščih. *Slovenski glasnik* 6/4, 1858b, 117–125.

WAHL, Hans-Werner: Three Key Longings of Humankind Related to Ageing Seen Through the Lenses of Contemporary Gerontology. Eternal Youth, Immortality, and Wisdom. V: Christian Alexander Neumann (ur.), *Old Age before Modernity: Case Studies and Methodological Perspectives, 500 BC–1700 AD*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2023, 33–58.

ŽELEZNIK [BRATOŽ], Urška: Zdravnik med idealom in resničnostjo: zdravniško delo in ljudski odnos do zdravja in medicine v 19. stoletju. *Acta medico-historica Adriatica* 8/2, 2010, 293–328.

ŽIDOV, Nena: Ali so metode alternativne medicine v Sloveniji res nekaj povsem novega? *Etnolog* 10, 2000, 139–159.

ŽIDOV, Nena: Jurij Humar in njegovo zdravljenje ljudi z magnetizmom. *Etnolog* 15/1, 2005, 323–343.

Images of Old Age in Traditional and Official Medicine of the 19th Century

The diverse and ambiguous meanings attributed to old age in the 19th century can also be traced in discourses on health and healing. Although sources on the elderly are often scarce and not very revealing, the combination of historical and ethnological research, folk traditions, and (literary) representations can at least partially reveal both negative and positive facets of old age that emerge in different contexts.

Although the negative image of old age as a period of declining physical abilities was probably the most common and particularly characteristic of the lower social classes, with the elderly being associated with inability to work and the resulting poverty, old age also had positive connotations in certain cases. Especially when a shift is made from the perspective of the elderly as a patient to the position of the elderly as a healthcare provider (whether a physician of the official medicine or a healer of the traditional medicine), the meanings attributed to old age often indicate the accumulation of knowledge, experience and wisdom. Categories such as gender, social status and occupation play a prominent role in this, and the significance attached to old age is strongly dependent on them, as the examples taken from the Austrian Littoral show. For instance, an elderly (female) folk healer was valued in a rural community for her knowledge and experience, while an old woman who practised traditional medicine, or even sought the help of a traditional medical practitioner, was pejoratively regarded as superstitious by the bourgeois intelligentsia. On the other hand, a male physician, a representative of official medicine, was the messenger (and symbol) of reason. Here, too, however, age can play the role of an interesting analytical category, revealing that young doctors, unlike their older colleagues, could be anything but respectable, since in the medical profession old age was also a marker of higher status. The paper traces hidden perceptions of old age through various representations (scientific, popular, newspaper, literary and others), although the self-perception of older recipients and providers of medical treatment remains even more blurred.

